

manipulovatelné postavi proti sobě a proti člověku jako ne rozum.

Moderní socialismus je nepředstavitelný bez rozvinuté techniky a rozvíjení technického pokroku a bez zespolečnění výrobních prostředků. Ale oba tyto podstatné znaky a všechny další důležité rysy se mohou obrátit *proti* socialismu, tj. mohou zdegenerovat a sehrát zcela opačnou roli, jestliže socialismus ztráti svůj *dějinný* smysl a nebude schopen přetvořit všechny tyto prvky v *konkrétní* totalitu. Dějinným smyslem socialismu je *osvobození člověka*, a socialismus má historické oprávnění jen pokud je *revoluční a osvobozující alternativou*: alternativou k bídě, k vykořisťování, k útlaku, k nespravedlnosti, ke lži a mystifikaci, k nesvobodě, k nedůstojnosti a pokořování.

Obtíže moderního socialismu 20. století jsou v tom, že prozatím není schopen ani *teoreticky* a tím méně prakticky pochopit, sladit a koordinovat svou roli *osvobozující* dějinné alternativy vůči: společností hladu a útlaku v zemích Asie, Afriky a Latinské Ameriky; vůči společností hojnosti a komfortu v kapitalisticky nejvyspělejších zemích Evropy a Severní Ameriky; vůči společností v zemích střední a východní Evropy, které provedly radikální společenské přeměny a jejichž *revoluční možnosti* zdaleka nejsou vyčerpány.

Jestliže si socialismus znovu a od základů neujasní svůj smysl v těchto *změněných* poměrech, může se snadno stát, že přestane hrát roli *revoluční a osvobozující* alternativy a stane se vůči křiklavé negativitě rozvojových zemí a vůči konformní pozitivitě nejvyspělejších kapitalistických zemí pouze *domnělou* alternativou; náznaky tohoto nebezpečí se již projevily jak v heslu „dohnat a předejnat Ameriku“, tak v reálné existenci společnosti, která pouze zaměnila systém všeobecné prodejnosti (nadvláda peněz a kapitálu) systémem všeobecné manipulovatelnosti (nadvláda neomezené byrokratické moci).

Každý praktický krok, který nás osvobozuje z onoho podivuhodného konglomerátu byrokratismu a byzantinismu, z oné zrudné symbiózy státu a pohanské církve, pokrytectví a fanatismu, ideologie a víry, byrokratické šedi a masové hysterie, má samozřejmě větší význam, než nejhonosnější proklamace o svobodě. Ale ony minimální krůčky, jimiž se zřikáme politických zločinů, nemohou zastřít nebo oddálit naléhavost *základních otázek*, jichž jsme se ještě ani nedotkli a bez nichž je socialismus jako *revoluční* alternativa lidí ve 20. století nemyslitelná, bez nového kladení otázek *kdo* je člověk a co je pravda, co je bytí a co je čas, jaká je podstata techniky a vědy, co je *smysl* revoluce.

LL č. 7, 8, 9, 10, 11 a 12, z dubna - května 1968

Ivan Sviták

Vaše nynější krize

(Přednáška v Klubu angažovaných nestraníků, 18. dubna 1968.)

I. PROBLÉM KRIZE

1. Čas je mimo svou dráhu, mimo svůj řád. Každý z nás je v situaci Hamleta, jemuž osud ukládá, aby napravil křivdu. Stejně jako Hamlet musel jednat bez ohledu na následky, musíme jednat i my.

2. Tříměsíční intermezzo mezi totalitní diktaturou a socialistickou demokracií skončilo přijetím programu demokratizace komunistickou stranou. Teprve nyní se otevřela druhá etapa demokratizačního procesu, daleko podstatnější než prvá, etapa, ve které se rozhodne o charakteru budoucích politických vztahů. Druhá etapa bude rozhodujícím způsobem ovlivněna centrální politickou otázkou, jež svým významem daleko překonává rušné dny posledních měsíců.

3. Tato otázka — různé formulovaná — zní: Má šest miliónů - nestraníků - občanů tohoto státu stejná politická práva jako členové komunistické strany nebo jim má být jen dopřána větší dávka svobody, neohrožující privilegia straníků? Stojíme před demokratickými, svobodnými a tajnými volbami nebo před starou hrou s novými lidmi? Budeme žít v suverénním evropském státě s polycentrickým politickým systémem nebo v nesuverénním státním útvaru, jehož vedoucí představitel se nejvíce bojí tankových divízi svých spojenců?

4. Za předpokladu, že progresivní křídlo komunistické strany bere vážně své sliby o občanských právech, pak se mu může podařit získat důvěru základních vrstev obyvatelstva a provést jedinečnou syntézu socialistických a humanistických myšlenek, za níž by pravděpodobně šla v té či oné podobě značná většina obou národů. Nedokáže-li toto progresivní křídlo realizovat sliby programu se všemi důsledky — včetně existence dalších stran — pak nás možná čeká více blahobytu z cizího chleba, ale určitě méně svobody.

5. Musíme tedy vycházet z rozporného charakteru sil v komunistické straně, ve státních institucích i v zájmových organizacích a postupovat tak, abychom 1. uskutečňovali vlastní požadavky důsledné demokracie pro nestraníky včetně možnosti založit rovnoprávnou politickou stranu, 2. abychom nekladli překážky progresivnímu proudu v komunistické straně, pokud chce uskutečňovat náročný program socialistické demokracie (abychom neoslabovali toto křídlo neuváženými kroky) a 3. abychom omezovali prestiže a moc konzervativních politiků, pokud je to v našich silách.

6. Politika není jen hra o moc, je to hra o moc v čase. Čas je nejdramatičtější a nejdémoničtější kategorie nejen v dějích filosofie, ale také v politice. Čas

pracuje pro nás, ale jen tehdy, pokud jsme aktivní a pokud si uvědomujeme, že určité kroky lze udělat jen teď, nebo nikdy. Jaké kroky?

7. Nechceme udělat krok do tmy, ale všude, kam přicházíme, narážíme na otázku založení druhé strany. Prvním krokem musí být ujasnění problémů, situace, opozice a perspektiv. Jeden kolektiv formuloval věc výstižně takto:

8. „Dáváme k úvaze otázku, je-li v dnešní situaci vhodné začít novou politickou silu přímo a oficiálně konstituovat nebo zatím jen připravovat legální a politické možnosti jejího vzniku a vypracovat si jasnou a účinnou metodu další práce... Dáváme k úvaze, jakým způsobem by se všechna taková činnost dala co nejrychleji koordinovat ještě dřív, než by mohla vzniknout nová politická strana.“

9. Můžeme ihned založit politickou stranu, která se rozpadne před volbami, ve volbách nebo po nich, nebo politickou stranu, která prohraje na celé čáře, jakmile pomine vzrušená nálada kritiky. Nově založená politická strana se dnes proti aparátům existujících politických stran a masových organizací nemůže účinně uplatnit. Máme se tedy této myšlenky vzdát? Ale vždyť víme, že bez rovnoprávného a rovnocenného partnera komunistické strany nejsou možné ani volby, ani demokracie, a že čas jara a čas podzimu není a nebude tentýž. Co dělat? Provizorní odpověď je náš klub. **My nejsme v krizi, sudruzi, my ne.**

10. Norbert Wiener se jednou snažil exaktně zjistit, proč neptárek zvířátko, velké jako jezevčík (mungo) vítězí nad hady mnohonásobně silnějšími. Podrobně sledoval záznamy zápasů na filmovém pásu a zjistil, že mungo vítězí proto, že má řádově vyšší typ signální soustavy, než hadi, že v boji neustále manévruje, ustupuje a zaútočí v jediné situaci. Pak zaútočí smrtelně na zranitelné místo hada a využije tak výhod své krátké reakční doby, své „intelligence“. Máme dobrou signální soustavu, dovedeme ustupovat před hadem diktatury a zatím jsme nic neprohráli.

II. PRAŽSKÉ JARO

1. Co se odehrálo v první etapě demokratizace, právě uzavřené? Odehrál se dvojitý typ změn: zdánlivě významné změny osobní, strukturálně bezvýznamné, a daleko důležitější změny strukturální, nesené někdy i lidmi staré politické konfigurace. První typ změn vyvolával masové vzrušení, protože byl provázen dobře kanalizovanou demagogií proti beránkům, kteří měli a mají sejmout hřibych, a druhý typ změn přinesl neobvyklý, jedinečný, precizně provedený a improvizovaný, ale konec konců **nechtěný** politický zvrát.

2. Osobní, strukturálně bezvýznamné změny byly provedeny zatím pouze na nejvyšších místech a proběhly jako osobní výměna prvního tajemníka KSČ, presidenta, vlády, předsedy Národního shromáždění,

předsednictva a sekretariátu KSČ a některých představitelů masových organizací. Totalitní diktatura provedla výměnu osob, ohlásila veřejně svou krizi a vůli po nové podobě politického života.

3. Zároveň ponechala nedotčeny všechny své mechanismy a žádného představitele starého kursu nezbavila ani poslanectvického mandátu, ani místa člena ústředního výboru komunistické strany. Progressivní a konzervativci uzavřeli dočasný kompromis, který se musí brzy rozpadnout, protože není možné pokračovat v demagogickém hledání viníků v prokurátoru Urválkovi a podobných postavách, spjatých absurdními pouty s vlastními oběťmi.

4. Osobní výměny garnitur komunistů ve vedoucích místech jsou skončeny. Nestraníci k nim nemohli říci své slovo, ačkoli vláda chce být také jejich vládou. Chcete-li slyšet naše slovo, tedy rozšiřte vládu o zástupce šesti miliónů dospělých osob — nestraníků. Máme stejně dobré kandidáty jako jsou ti, které navrhla komunistická strana, snad i lepší.

5. Kromě osobních změn se odehrálo několik podstatných strukturálních změn, které jsou daleko významnější garancí demokracie nežli nové osoby:

1. faktická, nikoli právní svoboda tisku a omezené uplatňování ostatních svobod, zejména svobody shromažďovací, 2. spontánní vlna politických požadavků, s nimiž se občané obracejí na vládu a mezi nimiž dominuje požadavek rehabilitace, 3. vznik prvních spolků, diskusních klubů nebo orgánů existujících institucí, kde se vytváří ipso facto alternativní varianta vůči existující politice.

6. Hodnota těchto strukturálních změn je neobyčejně vysoká, avšak třeba očekávat, že směr tlaku bude vyvinován právě proti nim, ve smyslu jejich postupného omezování a regulování. Musíme tedy rozvíjet občanská práva, energicky a svědomitě, bez demagogie vůči komunistům, ale neústupně, rychle, v masách nestraníků, hic et nuno, tady a teď.

7. Vedle těchto dvou druhů změn je třeba registrovat také změny, které se neodehrály. Kromě lidí nebylo dosud změněno nic v mechanismu totalitní diktatury a jejího dědictví. Inteligentní a schopní politici v čele monopolního aparátu moci jsou daleko nebezpečnější nežli prostomyslní taťkové, kteří si nedovedou vybrat pro svůj převrat ani schopné generály.

8. Politická struktura se nezměnila. Národní fronta se uměle křísí, aby v ní pokračovala stará hra. Jestliže dnes někdo reprezentuje národ, pak to nejsou staré politické strany, které představují jen institucionalizovanou kolaboraci. Myšlenka Národní fronty, vyjadřující širší, nadstranícké zájmy, nám není cizí, ale musíme otevřeně říci, že v dnešní podobě nekomunistické strany a organizace zastupují všechny možné, jen ne národ, myšlenky nebo demokracii.

9. Dosud nevzniklo a nemohlo vzniknout žádné politické seskupení osob, které by mohlo vytvořit po-

litickou stranu nebo organizaci s otevřeně politickým cílem. Návrat k předúnorové struktuře Národní fronty a tehdejší politické konfiguraci nevede k předu, zatímco vytvoření aspoň dvou nových stran na křesťanské a sociálně demokratickém základě je nezbytností.

III. OPOZICE

1. Politická činnost vzniká jednak organizovaně v určitých institucích, v politických stranách a zájmových organizacích, jednak živelně mimo rámec daných institucí, jako demonstrace, stávky, diskuse. V normálních politických poměrech demokratických států existuje vládnoucí strana a její opozice na půdě parlamentu. Tento základní ráz dělbý práce a soutěže o politickou moc se promítá i do zájmových organizací a kulturního života.

2. Model demokratické soutěže o moc není tak ideální, ale je nejlepší, který existuje. V dějinách politických teorií a v ústavách států byly mnohokrát navrženy teoreticky lepší mechanismy výkonu moci. Buď nebyly uskutečněny, nebo se zhroutily v daleko horší a lidskou svobodu ohrožující systémy, nežli je nedokonalá, zranitelná, ale fungující demokracie. Uvítáme a chceme lepší demokracii, než je demokracie západní, ale nechceme demokracii horší, v tom jsme naprosto neústupní.

3. Současný stav politického života v Československu vyžaduje zdravou opozici komunistickému programu. Nikoli antikomunistickou stranu, která by viděla svůj cíl ve změně hospodářských vztahů a celkové orientace státu, ale politickou stranu nebo strany, které by usilovaly o spoluprádu a partnerství komunistů jako plnoprávních představitelů voličů.

4. Stojí-li komunisté důsledně za spolkovací svobodou, pak musí uznat, že i v mezích dnešní ústavy má právo na existenci každá strana, která je v soulahu s deklarací lidských práv. Pro nás tedy nemůže vznikat otázka, zda je přípustné takovou politickou organizaci založit, ale jen otázka, zda ji založit, kdy ji založit, s kým a s jakým programem. Chceme se účastnit života politických institucí tohoto státu.

5. Zvážíme, která cesta je nejschůdnější a zda kladení otázky opozic je účelné. Opozice a politická strana není totéž. Třeba rozeznávat politickou stranu totalitních diktatur s monopolem moci, politické strany klasických západních demokracií, jež soutěží o moc, avšak mají podobné byrokratické mašinérie jako totalitní strany, politické strany jako parlamentní skupení poslanců, reprezentující určitý stavovský, národní nebo třídní zájem a konečně strany v podobě politického klubu, (což je původní podoba moderní politické strany ve francouzské revoluci). Reálná politická opozice může existovat i bez těchto organizačních podob a může se uplatňovat živelně jako mimo-parlamentní opozice, jako studentské hnutí a jinak.

6. V současné době existuje jakousi ironií dějin konglomerát politických forem, jež nemá obdoby: vedle komunistické strany s monopolem moci existují dvě politické strany jako relikty bývalé demokracie, jež však představovaly institucionalizovanou kolaboraci a nikoliv politický program, politickou alternativu nepředstavují ani dnes.

7. V daných podmínkách nelze mít k institucím existujících nekomunistických politických stran žádnou důvěru, ale je možné, že projdou rychle energickým procesem změn. Mohou se prosadit díky existujícímu aparátu, který mají k dispozici. Zatím tyto strany mají organizace, nikoli členy. Mezi existujícími stranami chybí sociální demokracie.

8. Potencionální voliči přístích voleb by rádi viděli nezkompromitované, nové představitelky politického života, tedy představitelky „druhé strany“. Taková strana však nemůže být založena na negativním programu opozice, ale potřebuje určitou programovou a organizační přípravu, nehleď k tomu, že předpokládáme konání řádných tajných voleb s více kandidátkami, což je dnes ještě nejisté. Rozhodnutí padnou brzy.

9. Bez ohledu na přechodné komplikace, které se rychle vyřeší v podmínkách otevřené výměny názorů a stanovisek, vzniká živelně hnutí klubů angažovaných nestraníků jako neobyčejně důležitý jev. Kluby jsou již dnes politickou platformou a představují svými alternativními stanovisky reálnou politickou sílu — „opozici“. Kluby angažovaných nestraníků je třeba rozšířit a spojit tak, aby názorové polarizace podporovaly přirozenou tendenci ke vzniku nových politických stran.

10. Bez ohledu na vznik druhých stran — přesněji na jejich připuštění — mají kluby již dnes značné možnosti. Mohou se stát tribunou politického myšlení a podnětů k veřejné činnosti, jež je sama důležitější než akt voleb. Obrazně, s Ludvíkem Vaculíkem řečeno: „V našich rukou leží rozhodnutí o tom, až jak velké kurvy si tento národ může dovolit.“

IV. PERSPEKTIVY KLUBŮ

1. Hlavní otázkou druhé fáze demokratizačního procesu jsou volby, které musí být tajnými volbami s nezávislými kandidáty a oddělenými kandidátkami, nemá-li se demokratizační proces stát podvodem v samém zárodku.

2. Můžeme si dát oktrojovat presidenta a vládu, ale nedáme si oktrojovat volební zákon, pravidla demokratické hry. Kluby by měly otevřeně prohlásit, že chtějí mít reálný vliv na nominace kandidátů, na sám průběh voleb, že chtějí stavět nezávislé poslance. Nebudeme volit nikoho, kdo byl v dnešním Národním shromáždění poslancem. Nikoho bez výjimky.

3. Předem nesouhlasíme s tendencí učinit budoucí volby předmětem politického obchodu s existujícími

Libri prohibiti 1968

stranami Národní fronty, třeba tak, že by se zvýšil počet poslanců existujících nekomunistických stran ústupkem za jednotnou kandidátku. Chceme volit osobnosti a oddělené programy různých politických stran, nechceme jakékoli manifestační volby s jakýmkoli koncesemi. Volby bez alternativ jsou podvod.

4. V současné době sdrůžují kluby různé politické názory nestraníků. Představují zároveň základ pro činnost nestraníků v zájmových organizacích, zejména v odborech a v hnutích mládeže.

5. Měli bychom brzy předstoupit před širší veřejnost s určitou politickou koncepcí, s jakýmsi minimálním programem občanských svobod v Československu. Není nutné vymýšlet si nejradikálnější požadavky, ale otevřeně zavázat sebe samy, kandidáty nestraníků a budoucí případné představitele státní moci k principiálním požadavkům, na základě kterých jsme ochotni podporovat určité poslance.

6. Takovýto program nestraníků se může stát politickým základem volebního střetávání osob, stran a institucí. Nechceme volit pouze nové lidi, chceme volit také nové myšlenky a mít jakési záruky. Program komunistické strany odráží některá hlediska, jež jsou nám blízká, avšak není naším východiskem ani cílem.

8. Kluby nestraníků by měly rychle vzniknout na půdě masových organizací, uměleckých svazů a měly by garantovat základní program lidských práv. Je-li demokratizace normalizací poměrů směrem k demokracii, pak této aktivitě nemůže stát nic v cestě. Otevřeně říkáme, že nejsme nepřáteli komunistů, že se budeme distancovat od politiky antikomunismu. Jsme plnoprávní, dospělí, politicky myslící občané socialistického státu, kteří odrostli kuratele policejně byrokratického režimu a chtějí svobodu v socialismu.

8. Usilujeme o parlamentní opozici jako alternativu dosavadního výkonu státní moci, protože se obáváme, že mimoparlamentní opozice by byla daleko nebezpečnější. Nebude-li politická aktivita lidí cílevědomě včleňována do vytváření socialistické demokracie, pak na sebe nezbytně vezme daleko problematičtější formy, jimž bude těžko zabránit a jež mohou ohrožovat i stát a oba jeho národy.

9. Víme ze staré pohádky, že vlk si dá změnit hlas, aby se dostal kůzlátkům na kůži. Známe hlas vlků, hlas, který byl stejně nebezpečný komunistům jako nestraníkům. Neotevíme, až nás bude přesvědčovat změněným hlasem, protože jen pohádky končí dobře. Nemáme apriorní nedůvěru ke komunistům, ale nutným statistům říkáme jednoznačně ne.

10. Vítězství malého Davida nad obrem Goliášem je mýtus. Realitou jsou naopak potomci lidí, které Hitlerova fašistická diktatura spalovala po milionech v plynových pecích koncentračních táborů. Mladí Izraelci, kteří nám říkají:

UŽ NIKDY JAKO OVCE! UŽ NIKDY JAKO OVCE!

Student, 30. dubna 1968

Vlna demokratizačního procesu, jak se dnes říká, posunula v očích veřejnosti takové instituce, jako je cenzura, do hluboké minulosti. Na první místo se dostaly problémy jiné, efektnější. A přece do knihoven a vědeckých pracovišť dál docházejí zahraniční noviny a časopisy, odborné publikace a studijní materiály, označené jedním šestiúhelníkem. Knihovnici dále se spiklenčným výrazem pňčují z trezorů a zvláštních fondů zakázané knihy.

O tomto problému besedují: Jiří ZAHRADIL, ředitel Základní knihovny ČSAV, doc. dr. Miloš STÁDNÍK, vedoucí útvaru vědeckých informací Ekonomického ústavu ČSAV, Dr. Emanuel MACEK, vedoucí útvaru vědeckých informací Ústavu pro českou literaturu ČSAV, dr. Miloslav KUDELÁSEK, vedoucí knihovny Historického ústavu ČSAV, a Dr. Vilém HEROLD, vedoucí knihoven Filosofického a Sociologického ústavu ČSAV.

*

...11. dubna dostali do Základní knihovny ČSAV zahraniční časopisy označené jako prohibiti. O den později se totéž stalo knihovně Filosofického ústavu ČSAV.

Co tomu říkají příslušné orgány ÚV KSČ, ministerstva vnitra, ministerstva školství a Československé akademie věd?

R — *Veřejnost asi vůbec neví o tom, že u nás stále ještě existují seznamy prohibičních knih a zvláštní fondy odborné literatury, ze kterých se nesmí běžně pňčovat. Kdy to vlastně začalo?*

Kudelásek — *Vzpomínám na instrukčáz v roce 1958, to je 2 roky po XX. sjezdu. Instruktör, soudruh Jirsa, snad z ministerstva vnitra, Ústřední publikační správa tenkrát ještě nebyla, nám sdělil, že veškerá literatura, noviny a časopisy budou napřítšé procházet dozorem. Oni prý rozhodnou, které knihy pustí a které označí jedním šestiúhelníkem jen pro knihovny se zvláštními fondy. Dvěma šestiúhelníky označí publikace, které nikdo nedostane a které zůstanou někde... kde, to dodnes nevíme. Snad v nějaké zvláštní knihovně, která byla vytvářena.*

Macek — *Nebo spíše na hromadě ve skladišti.*

Herold — *Doufejme, že tomu bylo alespoň tak. Bójím se, že některé věci se asi neschovávaly a šly do stoupy. Konkrétně mám na mysli časopisy. Nedovedu si představit, že by se tak obrovské množství cenzurovaných publikací skladovalo. Je v tom paradox. Na jedné straně se zdůrazňovala maximální šetrnost v hospodaření s devizovými prostředky a na druhé straně zaplacené časopisy se ze zahraničí do vědeckých ústavů nedostaly.*

R — A co před rokem 1958?

Herold — *V roce 1410 dal pražský arcibiskup Zby-*

něk Zajíc z Hazmburka spálit na dvoře svého paláce Wyclifovy spisy. Bylo spáleno přes 200 rukopisů, a to je na tehdejší dobu ohromný počet. Arcibiskup je tehdy označil za kacířské, to je zcela typické i pro cenzuru našich dnů. Stejně je i to, že vyhlášení ortelu nad knihami bylo předehranou pro ortely nad lidmi. Dva dny po spálení knih byla vyhlášena nad Husem a jeho přáteli klatba. Po neslavném činu arcibiskupa se po Praze zpíval posměšný popěvek „Zbyněk biskup abeceda, spálil knihy, a nevěda, co je v nich napsáno...“. I tady se nabízí podobnosti. Přes to všechno mám jedno dojem, že něco bylo na středověké cenzuře lepší. Dělal se to veřejně. Ty plameny bylo vidět. Nebylo to tak hrůzně anonymní, jako je to dnes, kdy knihy mizí na pokyn někoho, o němž se vlastně neví, zda vůbec existuje...

Kudelásek — Zachovaly se ale stopy jeho činnosti. Mám tady seznam z roku 1963. Jeho název zní: Seznam č. 1 a Seznam č. 2. Podle titulů a někdy jen podle jmen autorů musely být knihy vyřazovány. Publikace z prvního seznamu jsme museli posílat do Ústavu dějin KSČ, knihy z druhého seznamu soustřeďovaly sběrné knihovny. K vyřazení bylo určeno 675 samostatných titulů a vedle toho všechny práce od 330 autorů. Mezi nimi např. Clementis, Novomeský, Slánský, Švermová, Masaryk, Beneš.

R — Tyto seznamy platí do dneška?

Kudelásek — Ano, platí, nic z toho nebylo zrušeno. Kdybychom to měli dodržovat, bylo by to naprosto směšné. Nebo jiný příklad: V roce 1956 sdělil tehdejší ředitel Základní knihovny ČSAV, že ministerstvo kultury požádalo, aby v knihovnách byla vyřazena nebo upravena protijugoslávská literatura. Dokonce jsme museli některé stránky vystříhat — včetně mapek. A to jsme vědecká knihovna, do které nemá širší veřejnost přístup. Toto nařízení a zejména seznamy by měl ten orgán, který je vydal, odvolat.

R — Kdo je pod tím seznamem podepsán?

Kudelásek — Nikdo, bohužel.

Macek — Snad Pražské tiskárny, provozovna 02, jak čtu z jediného údaje na „tiráži“.

Zahradil — V konkrétních případech to opravdu dochází do absurdit. Světová Encyclopedia Britannica byla označena jako prohibiční, stejně jako ročenky OSN se jmény laureátů Nobelovy ceny — a to přece každý z denního tisku znal afeřu kolem Pasternaka.

Herold — Bohužel se dají doložit souvislosti daleko horší. Do zvláštního fondu Filosofického ústavu ČSAV byly zařazeny spisy filosofa Franze Brentana. Nejsem si zcela jist, zda se tak nestalo jenom pro nešťastnou shodu jména s tehdejšími západoněmeckým ministrem zahraničí. Ocitly se tam ale i sebrané spisy Wilhelma Diltheye a Maxe Schelera.

Zahradil — Je to neuvěřitelné, ale cenzurou jsou silně postiženy i vědy přírodní. Existuje řada odborných západních a čínských materiálů, které jsou ozna-

čovány jako prohibiční. Např. americký časopis Science, který se zejména věnuje chemii, biologii a lékařství. V řadě případů nedošel jen proto, že v něm byl krátký článek třeba o vztahu některého sovětského vědce k určité americké škole, kritické zhodnocení. Kvůli tomu bylo blokováno dalších 30—40 základních informací.

Kudelásek — Množství blokových informací bylo ve skutečnosti ještě daleko větší. Stačilo, když v ročníku bylo jedno jediné prohibiční číslo, a byl automaticky prohibiční celý svázaný ročník.

Zahradil — Navíc jsou tu už zmíněné čínské literární materiály. Třeba Čína's Medicine. Na začátku jsou citáty Mao Ce-tunga, přitom další část časopisu tvoří skutečně vědecké studie, týkající se např. léčení rakoviny. Časopis je ovšem prohibiční a mezi vědecké pracovníky se nedostane, zvlášť proto, že přírodovědné ústavy prakticky nemají možnost zřizovat zvláštní fondy. Pak mne překvapuje vysoká kvalifikace pracovníků Ústřední správy: totiž i čínsky tištěné noviny jsou prohibiční, pravděpodobně tam mají jazykového experta.

Herold — Někdy jsem měl obavu, zda příslušný cenzor zná anglicky. Letos v únoru nám došel do zvláštního fondu mezinárodní sociologický časopis Social Research, vydávaný v USA. Celé číslo beze zbytku vyplňují články marxistických sociologů ze socialistických zemí. Dokonce je to napsáno na obálce. Např. E. Hahn (Berlin, NDR), I. S. Kon (Leninograd) atd. Jenže anglicky!

Stádník — V rámci bdělosti a ostrážitosti to nebyla vždy jen cenzura, ta nám neznámá. Byli to někdy vedoucí činitelé některých knihoven, kteří ve své horlivosti vyhazovali řadu publikací. Např. statistické ročenky západních zemí, ročenky OSN a evropských institucí, které dnes pracně sháníme. Kromě toho nevíme, co dělat s obrovskými zásobami stalinské literatury, toho českého a slovenského nesmírného chorvodu, který dnes nikdo nežádá, který nám zabírá zbytečně cenný prostor.

Zahradil — Nemoralnost celé situace vyvolávala opravdu u některých knihovníků snahu být papežtější než papež. V základní knihovně naší vrcholné vědecké instituce zřídilo bývalé vedení zvláštní fond pod hlavičkou „pornografické literatury“. Jsou v něm také sebrané spisy Casanovy, Bocacciův Dekameron, výbory z Ronsarda, Stendhala, Balzaca, Goetha, Flauberta a vědecká lékařská literatura. To není vtip, to je fakt.

Herold — Když mluvíme o těch konkrétních případech, vrátil bych se k Jugoslávii. Podle zmíněných seznamů máme mít dnes uloženu v trezoru knihu J. B. Tita Boj za osvobození Jugoslávie. Ostatně vývoj našich vztahů k Jugoslávii v minulosti lze velmi dobře sledovat na evidenčních kartách jugoslávských časopisů. Hustota cenzurních zásahů nebo úplné bílá

polička výmluvně dokumentují „politickou bdělost“ cenzurních orgánů. Bez ohledu na obsah, ovšem.

Stádník — Obvykle nešlo o obsah, ale o určité osoby, o určité opuncování osob a o chytání určitého větru podle vývoje politické situace. Byla doba, kdy např. bibliografie prací z doby dvouletky a všechno, co sem spadalo, bylo tajné. Stejně to je se statistickými údaji. Chtěli jsme se např. vrátit k přirozené praxi, kdy vycházeli nejen státní rozpočty, ale i závěrečné účty, kde jste si mohli najít každou položku. Bylo zřejmé, co stát udělal s tím, co vybral od občanů. To trvalo pouhé dva roky. Pak se státní rozpočet smrškl na půlstránku v Rudém právu. Velmi mne dneska jako ekonoma překvapuje, když se dovidám o některých těchto položkách. Ohrumuje mne např. 1,1 miliardy Kčs, kterou jsme jako typicky chudá země ročně vyldali na geologický průzkum. Nebo by mne zájímalo, kolik stál Stalinův pomník, to nejdražší skladiště brambor na jednom z nejkrásnějších míst v Evropě a ve světě. Jak mohli poslanci jednat, jak mohla vláda vládnout? A jak mohli lidé kontrolovat? Problém cenzury je daleko, daleko širší.

Odpustíte tento exkurs do odborné oblasti. Původně jsem totiž pracoval jako vědecký pracovník v ekonomii, zejména na problémech kvantifikace národního důchodu. V roce 1958 jsem po jedné z prověrek musel přestat oficiálně s vědeckou činností, a bylo mi, po dlouhém dohadování — postupně jsem se ucházel marně o 33 míst — umožněno „z milosti“ pracovat v knihovně.

Pokud jde o zánik cenzury, má zřejmě tuhý život. Ještě před několika dny jsme dostali Frankfurter Allgemeine Zeitung z 15. března a Die Welt z 25. a 26. března opatřené známým šestiúhelníkem.

Herold — Nebo také londýnské The Times z 11. dubna s nevinným článkem o Janu Masarykovi, o němž byl týž den zvrubný pořad v naší televizi. — Zaráží především neobdobnost v posuzování těchto věcí. Jinak by nemohlo dojít k takové kulturní ostudě, jako je to, že v roce 1962 byla do zvláštního fondu vědecké knihovny Filosofického ústavu zařazena Aristotelova Etika Nikomachova ve švýcarském vydání z roku 1951.

Kudelásek — Takověhle perly má každá knihovna. Nám došel ze zahraničí reprografický tisk ze 17. století, týkající se topografie Čech a Moravy. Ten byl ovšem také určen do zvláštního fondu. Nevím proč, ta kniha byla urče běžně k dispozici.

Macek — Odstranění všech těchto nedostatků vidím ve zrušení cenzury, protože její existence ony konkrétní případy umožnila. K tomu, co tu řekli knihovníci, mohu dodat pár slov ze zkušenosti bibliografa. Při zpracovávání personální nebo retrospektivní bibliografie, prostě té, která šla někam dozadu, jsme existenci cenzury pocítili na vlastním těle. Nedostali jsme se k některým knihám buď vůbec, nebo jen velmi

těžko, na základě všelijakých potvrzení. Když jsme chtěli, aby bibliografie byla úplná, poukazovalo se na to, že musí být hodnotící — a pak se už leccos snadno vyloučilo, jestliže se pojem „hodnotící“ chápal přiměřeně jednostranně. Samozřejmě ne námi, ale samotnou cenzurou a dost často bez nás. Tak se stalo, že rukopis velké bibliografie literární vědy let 1945—1955 ležel na všech možných institucích do konce roku 1956, protože tam bylo z předúnorového období leccos nežádoucího. Potom zas už začal být nežádoucí kult Stalina. A tak přišel do tiskárny v roce 1963 (!) rukopis tak nemožně cenzurovaný, že ačkoliv Státní pedagogické nakladatelství věnovalo knize velkou péči (vyšla na bibliografii až v pompézní úpravě), její obsah titulu naprosto neodpovídá, protože zbylý soupis neodráží celou literárněvědnou a kritickou tvorbu vymezeného období. Ta hloupost všeho je také vidět z toho, že stačilo, aby se v jakékoli souvislosti objevilo nemilé jméno, a muselo se škrtat. U nás šlo především o K. Teiga, samozřejmě i o jiné, T.G.Masaryka...

Herold — Další věci jsou opatření na půčování prohibičních a podezřelých knih. Typické je, že nebyla výslovná a jasná ustanovení a tím se vytvářel psychologický tlak na knihovníka. Knihovník měl někdy strach půjčovat neznámým lidem, čtenář měl strach vůbec o některé knihy žádat. Jeden konkrétní přípis jsme ale přece jen dostali, je z roku 1961 a cituji z něho: „Dovoluji si upozornit, že vládní usnesení o zřízení zvláštních fondů stanovilo, aby se závadným materiálem bylo zacházeno jako s materiály, které obsahují předmět státního, hospodářského nebo služebního tajemství.“ Tím byl dán základ k tomu, aby závadné materiály nebyly přenášeny do soukromých bytů, hotelů a jiných veřejných místností. Tedy půjčit si Aristotela domů nebylo dovoleno. Na náš protest byl pak tento přípis později ústně modifikován, ale dodnes nebyl písemně zrušen.

Zahradil — Je to klasická ukázka naproste nedůvěry, podezřívání lidí. A tato nedůvěra prakticky zasahovala všechny. I vědecké pracovníky, a to nejen řádové, ale i členy vedení Akademie, např. akademika Knappa a akademika Šorma. Dostávali ze zahraničí časopisy, které byly označeny za prohibiční, nemohly se jim dostat do rukou, mohli je studovat jen prezenčně v základní knihovně. Cenzura se tedy týkala každého, jak vidno i členů ÚV KSČ. Existovaly zde i zásahy do soukromého vlastnictví: Vědecký pracovník odjel do zahraničí, koupil si vědeckou publikaci a poslal ji domů poštou. Často jí však nedostal, došla totiž jako prohibiční do centrální knihovny resortu a právoplatný majitel si knihu koupenou za vlastní peníze směl pouze přijít přečíst. Pokud se o tom ovšem vůbec dověděl.

Kudelásek — Při tom se na vědci požadovalo, aby na různých mezinárodních symposiích reprezentovali a aby bojovali proti nepřátelské ideologii. Ocital se tak

často v trapné situaci. Vystoupil s nějakou námitkou nebo s problémem a západní kolega ho s větším či menším taktem upozornil, že o této věci bylo už přece psáno tam a tam, a že je s podivem, že pan kolega to neví. Byl tady rozpor. Na jedné straně byli vědeckí pracovníci pověřováni úkoly a na druhé straně jim byl znemožňován přístup k odborné literatuře.

Stádník — Fakta a dokumenty byly svévolně a násilně podřizovány předem koncipovaným schémátům. Co se do schémat nehodilo, bylo cenzurováno. Dnes už vyledla úloha proroků a jejich propagandistů. Pomalu se vyhrává bitva o objektivní výzkum. A pokud jde o vědce, musí z toho vyplynout poptávka po datech a nikoliv po dogmatech.

Herold — Poptávka po datech většinou nechyběla, bohužel jsme ji ale nemohli uspokojit. V minulosti se často výmluvou na nedostatek deviz zastírala neochota tyto věci řešit.

Kudelásek — Podle informace ředitele Státní knihovny dr. Vinárka bylo např. v minulém roce dovezeno knih a časopisů ze západních zemí jen za 0,031% z celkového devizového globálu našeho státu.

R — Dají se vůbec vyčíslit škody, které tato praxe ve vědě napáchala?

Kudelásek — Myslím, že škody bude asi těžké konkrétně vyčíslit. Hlavně to byly škody psychické a morální. Lidem se nevěřilo. Vždycky mě znovu překvapilo, proč je nutné, aby práce odborníka, posouzená a recenzovaná dalšími odborníky, musela dojít k neodborníkům, kteří rozhodnou, co tam má být a co ne, a zdali vůbec vyjde. To je naprosté snižování autority vědce.

Zahradil — Domnívám se, že nedostatek informací nebo jejich úmyslné zkreslování vyvolává ty nejtěžší škody. Nejen při řešení vědeckých problémů. Ovlivňuje přece přímo veškeré jednání lidí, jejich vztahy vůči sobě i vůči celému okolí.

Macek — Škoda morální je jistě veliká a v celém rozsahu se dá těžko odhadnout. Ale některé škody by se daly vyčíslit. Zcela jistě v oblasti ediční. Vydávali jsme např. kriticky Soubor díla F. X. Šaldy. Jenom proto, že se tam objevovala jména jako Masaryk, Beneš, a to i z dnešního hlediska často ve velmi progresivních souvislostech, měly se vyškrtávat celé věty. Na to redakce pochopitelně nepřistoupila. Nakonec spisy vycházely v podobě jakéhosi podivného výboru, kde aspoň v ediční poznámce byly zaznamenány všechny vypuštěné státi. Svým způsobem to bylo kuriózní, zatímco se ve výběrech uvádívá bibliografie prací, které v nich jsou, uvádělo se ve svazcích Kritických projevů, co v nich není. Přitom nakladatelství vložilo do vydání Šaldova díla značné finanční prostředky, šlo určitě o podnik ztrátový, a není reálná naděje, že by došlo k novému, pořádnému vydání před rokem 2000. A vydat nějaký doplněk neznamená vydat vizitku. Dodatek by neměl prostě koncepci,

protože neměla koncepci cenzura, která takto zasahovala.

Zahradil — V historii, společenských vědách, byly škody bezesporu značné. Domnívám se ale, že stejné škody byly napáchány i v přírodních vědách. Experimentující vědec nedostal informací o výzkumu v zahraničí a při tom mohl pracovat na problému, který byl už vyřešen.

Stádník — V ekonomii se západní věci přejímaly přes sovětské časopisy, to znamená jednak se zpozděním a jednak už zcenzurovány.

Zahradil — Priorita publikace je nezbytná ve všech vědách, ve společenských vědách však tlak není tak veliký jako v přírodních a technických vědách. Zde je každé opoždění skoro tragické.

Herold — Docházelo ke zdržení celých vědních oborů. Klasickým příkladem je sociologie. V důsledku pojetí sociologie jako buržoazní pavědy nebyla literatura řadu let vůbec dopravována. Nebo genetika, kybernetika...

Zahradil — Nedávno jsem měl v ruce materiál o kybernetice. Zatímco v USA pracuje 40 000 samočinných počítačů, v SSSR asi jen 3 000. Obdobná situace se pochopitelně objevuje i u nás. A navíc, i když samočinné počítače dnes již máme, lidé často nevědí, co s nimi, a to je hrozná věc.

R — Škody se však netýkaly jen vědy, ale jistě postihly i knihovny samé?

Zahradil — Vrátim se do roku 1949. Tehdy byly svezeny a záhadně třídnými některé klášterní a zámecké knihovny. Myslím, že části fondů těchto knihoven nenávratně zmizely. Katalogy neexistují a identifikovat publikace už nelze. Mám na tuto akci osobní vzpomínku. V chodbě Klementina bylo množství knih ze svazu. Třídili je studenti — byl jsem jedním z nich. Výběr jsme dělali podle kritérií: publikace vydané před r. 1800 a bible netištěné švabachem. Co se stalo s ostatními knihami, nevím. Pravděpodobně by o tom mohl podat zprávu dr. Horák, který tuto akci vedl. Roztříštění určitých historicky vzniklých celků, které nakonec mohly být ukazatelem kulturního vývoje určité oblasti, je zničením stopy, která by historikům mohla pomoci. Anebo by bylo možno v případě, že knihovna náležela význačné osobnosti, dokreslit vývoj této osobnosti. Klasickým příkladem je knihovna TGM, která byla podobně vytřídněna. Mnozí tvrdili, že je jako celek u nás, v základní knihovně. Koncem minulého roku jsme zjistili, že jádro knihovny je v Ústavu dějin KSČ a další část v Universitní knihovně, a to, co zbylo po dvojím třídění — možná, že těch třídění bylo víc — zůstalo v základní knihovně. Třídění více než 220 000 svazků trvalo 4 měsíce. Kdo vůbec dal pokyn k takové akci? V té době přece žádné seny prohibiční literatury neexistovaly. Dnes bude těžké zjistit, co z fondů této knihovny zmizelo — ani tady katalogy neexistují. Ale víme, že antikvariát na-

bízí některé knihy, které z tohoto fondu pocházejí.

Kudelásek — V Laubově ulici existuje zvláštní sklad, ve kterém jsou soustředěny knihy, asi podle prohibičních seznamů. Můžeme tam sice nakupovat, ale musíme mít zvláštní povolení. To ovšem neznamená, že návštěvníci ze zahraničí si tam nekupují Kramáře, Pekaře a všechny další věci, které jsou pro československou veřejnost tabu. Totéž je s prodejem antikvárních knih. Návštěvě ze zahraničí jsou uváděny do skladů, kam se my nikdy nedostaneme. Leží tam věci, o jakých se nám ani nesnilo. Jakmile někdo přijde s devizami, dostane často to, co nutně potřebují naše knihovny.

R — **Je vůbec vývoz našich knih do zahraničí nějak omezen?**

Kudelásek — Ano, je. Myslím, že rokem 1800 nebo 1850. Pak má rozhodovat o vývozu Státní knihovna. Ještě štěstí, že antikváři jsou vesměs velmi kulturní lidé a snaží se předem učinit nabídku našim ústavům.

R — **Jaká opatření by podle vašeho názoru mohla normalizovat situaci?**

Zahradil — Prvým krokem by mělo být okamžitě zrušení cenzurních opatření, která postihují dovoz literatury. Druhým krokem by pak mělo být uvolnění všech publikací, které jsou v prohibičních fondech. Bez jakéhokoliv omezení. Tedy i ze skladů Ústřední publikační správy, pokud nějaké jsou.

Kudelásek — Já jsem se ptal přímo na ministerstvu vnitra, a tam mi feklí, že mají jen knihovnu ROH.

Zahradil — Problémem ovšem je zpřístupnění prohibičních fondů. Byly zpracovávány ve zvláštních katalozích a dát tyto knihy k dispozici čtenářům, to znamená získat peníze na přepracování všech kataložů. Při desetitisících knih to není jednoduchá a krátkodobá záležitost.

Herold — Je nejvyšší čas zbourat anachronickou čínskou zeď a uvolnit všechny cesty normálnímu dovozu zahraniční literatury. Platí to především o publikacích odborných, ale nesmí se zapomenout ani na ostatní: beletrii, kulturní časopisy a seriózní politický tisk v reprezentativním výběru. Rozumí se samo sebou, že možnost získat či koupit takovou literaturu nemůže zůstat omezena jen na několik privilegovaných knihoven, ale musí být zásadně možná pro každého — instituci i jednotlivce.

Macek — Nesmíme zapomenout na Ústřední knihovnu. Bude nutné znovu doplnit její základní příruční knihovnu, která byla drastickým způsobem ochuzena o nezákladnější díla. Co tam dnes je, není téměř k ničemu — myslím na literární vědu, popř. filosofii.

Herold — Nebo diferenciací čtenářů podle jednotlivých kategorií. Mimochodem, studenti byli jedné z nejnižších. Myslím, že studentům, kteří formují svůj vědecký názor, rozhodně musí být zaručen přístup k veškeré vědecké literatuře. To znamená otevřeně

řící, že dlouhá léta hlásaná teze — katalogy musí být výběrové a doporučující — je nesmysl. Katalog má podávat informaci o tom, co v knihovně skutečně je.

R — **Myslíte, že nějaké omezení by přece jen mělo být zachováno?**

Stádník — Svoboda je nedílň!

Herold — Podle mého názoru by připadala v úvahu snad jen literatura mravně závadná, tj. pornografie ve smyslu soukromých tisků, a literatura vyloučeně fašistická. To se pochopitelně týká jen veřejných knihoven, rozhodovat o tom musí sami knihovníci.

Zahradil — Celou záležitost ovlivňuje specializace knihoven. Ve vědeckých knihovnách by omezení existovat nemělo. Jakmile uděláme jen jednu jedinou výhradu, třeba na pojem „protistátní literatura“, pak jsme opět tam, kde jsme byli.

Macek — Kdyby se „závadná“ literatura půjčovala v knihovnách jen vědeckým pracovníkům, pak by mohlo dojít k paradoxní situaci. Mohl by být vyloučen právě dělník, který by se o ni někdy zajímal. Tato věc souvisí s ústavními právy, která není možno omezovat. Poněkud jiné je to ovšem ve speciálních vědeckých knihovnách, ale i tam by měl každý dostat k presentnímu studiu vše, co potřebuje.

Kudelásek — Je třeba prosadit do myšlení rozhodujících orgánů a celé veřejnosti fakt, že knihovny jsou nezbytnou součástí vědecké práce a jako takové by měly být hodnoceny. To ovšem znamená vůbec zrušit tu instituci, ten spolek lidí, který cenzuroval. Knihy se musí dostat tam, kam patří, to je do rukou čtenářů!

Zahradil — O závadnosti literatury bychom neměli vůbec diskutovat! To je absurdní! Jediným kritériem je uchování skutečného státního a vojenského tajemství.

Stádník — Ovšem rozsah státního tajemství by měl být přesně ohraničen, aby nemohlo být tohoto pojmu zneužito.

R — **Problémů s nápravou bude tedy spousta. Kdyby se ustavila nějaká komise odborníků, kteří by o opatřeních rozhodovali, např. o rozdělení fondů Ústřední publikační správy i o dalších otázkách, byli byste ochotni zúčastnit se práce této komise?**

Zahradil — Určitě. Ten okruh lidí by byl daleko širší, zúčastnili by se jistě i vědeckí pracovníci. A myslím, že bouřlivě a přímo s námi.

Reportér č. 18, 1.-7. května 1968

